

УДК [811.161.2'246.2: 159.942]-053.5

Ларуса КАЗАНЦЕВА

ПОЗИТИВНА ЕМОЦІЙНА СТИМУЛЯЦІЯ ЯК УМОВА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДОШКІЛЬНИКІВ З РОСІЙСЬКОМОВНИМ ТИПОМ СПІЛКУВАННЯ

У статті висвітлюються засоби емоційної стимуляції мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку під час засвоєння української мови як другої (державної). Друга мова має інший механізм засвоєння, ніж природний шлях опанування рідної мови, що вимагає спеціальної мотивації і додаткових прийомів підвищення інтересу до процесу навчання.

Ключові слова: емоції, стимули, позитивні переживання, інтерес, ігри, мовленнєво-ігрова діяльність.

L. Kazantseva. Positive emotional stimulation as a condition of teaching Ukrainian language to preschoolers with Russian-speaking type of communication. The article covers the means of emotional stimulation of speech activity of preschool children while learning Ukrainian as a second (official) language. Second language has a different mechanism of acquisition than natural acquisition of native language which requires special motivation and additional techniques to increase interest in the learning process.

Key words: emotions, stimuli, positive experiences, interest, games, speech and play activity.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Навчання дітей дошкільного віку української мови в умовах паралельного засвоєння близькоспоріднених мов вимагає оптимізації організаційно-методичних засад освітнього процесу з урахуванням відмінних психолінгвістичних і психологічних механізмів опанування рідної і нерідної мов. Однією з умов підвищення ефективності засвоєння нерідної мови дошкільниками в процесі навчання виступає активізація позитивних емоційних стимулів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема формування двомовності в дітей дошкільного віку в умовах організованого навчання стала предметом вивчення таких науковців, як А. Богуш, К. Крутій, К. Протасова, І. Румянцева, К.

Стрюк, О. Хорошковська та ін. Проте окремого комплексного дослідження проблеми навчання дітей дошкільного віку з переважно російськомовним типом спілкування української мови як другої (державної) не здійснено. Не висвітлені, зокрема, умови ефективного засвоєння другої мови в процесі спеціального навчання.

Виклад основного змісту. Відома надзвичайно висока емоційність дитини-дошкільника. Психологією доведена домінуюча роль емоцій і почуттів у протіканні будь-якої діяльності дітей (Н. Аксарина, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтьєв, Н. Фігурин, П. Якобсон та ін.). О. Леонтьєв писав, що "поведінка дитини більше регулюється емоціями, ніж міркуваннями" і що, саме "почуття перетворюються в мотив поведінки, в потяг до дії" [4, 4]. Отже, абсолютно природним для дитини є засвоєння будь-якої інформації безпосередньо та емоційно. Дошкільникам якнайбільш властива яскравість, імпульсивність, і водночас, нестійкість прояву емоцій. Тому з метою створення ситуації психологічного благополуччя, в якій буде успішно відбуватися навчальна діяльність та ефективно засвоюватися інформація, важливо побудувати емоційно сприятливий простір, комфортне зовнішнє оточення, привабливі види діяльності, цікаве обладнання. Це спрямовуватиме педагогічні зусилля на наповнення життя дітей яскравими позитивними емоційними переживаннями і надаватиме допомоги в усвідомленні та регуляції власних емоцій. Дослідженнями в галузі психології (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, П. Загоровський, В. Космінська, О. Леонтьєв, Н. Менчинська, Т. Репіна, П. Якобсон) доведено, що саме емоції є базовими засадами психічного розвитку дитини. Емоції і почуття, відіграючи важливу роль у діяльності дошкільника, самі формуються і набувають у ній нових якісних особливостей.

Педагог має наповнювати життя вихованців цікавими видами і формами діяльності, емоційними подіями, використовувати на заняттях та в інших формах роботи ігрові методи, оскільки саме вони вик-

ликають у малюків особливо виразну емоційну реакцію. Гра як провідний вид діяльності в дошкільному віці викликається потребою дитячого організму, стає природним станом дитини, створює позитивне емоційне тло, на якому всі психічні процеси протікають найбільш активно. Для дитини гра стає не тільки бажаною і привабливою розвагою, але й найоптимальнішою формою навчання, яка сприяє її успішному розвитку. Використовуючи ігри як метод навчання, вихователь йде найкоротшим і найбільш продуктивним шляхом, і розв'язує при цьому складні дидактичні завдання в осядливий і бережливий для здоров'я і психіки дітей спосіб.

У дошкільній педагогіці визначено чинники, що сприяють підвищенню емоційності навчально-виховного процесу і створенню психологічного благополуччя малят. Так, Н. Горбунова поміж інших виділяє такі: довірливо-дружнє ставлення вихователя до дітей, у якому поєднуються чіткі вимоги, точні дії педагога і посмішка, жарт, заохочення за успіхи, підбадьорення при невдачах; застосування сюжетних ігор і змагань, у яких педагог стає активним учасником; розмаїття засобів і методів заняття; оптимізація завдань і вимог дітей на занятті.

Як відомо, мовець здійснює комунікацію, тому що у нього є потреба задовольнити свої бажання, вирішити певні життєві проблеми. Внутрішніми, усвідомленими спонуканами до мовленнєвих дій виступають мотиви, а зовнішніми заохочувачами – стимули. У навчальному процесі система продуманих навчальних стимулів викликає трансформацію зовнішніх заохочувань у внутрішні інтенції, що виступає двигуном комунікації і активізує мовленнєві реакції дошкільників українською мовою.

Позитивними стимулами мовленнєвого розвивального середовища виступають елементи предметно-розвивального середовища – приміщення, їх оснащення, предметно-дидактичні засоби. Для ознайомлення дітей з українською культурою і навчання української мови в позитивно-емоційному оточенні спеціальні заняття краще проводити в обладнаних кімна-

тах або куточках української культури, в яких накопичено предмети старовини та вжиткової культури, сучасні вироби українських майстрів, репродукції картин з історії та побуту українців, фото і постери українських пейзажів, книжки, фотоальбоми тощо. Вони дають дітям постійні, але змінювані і різноманітні враження. Це має забезпечуватися продуманим оптимальним використанням стимулів. Так, їх недостатня кількість і якість може збіднювати враження і тим обмежувати розвиток дітей, а перенасиченість стимулів з їх хаотичним застосуванням - дезорієнтувати і перевтомлювати дітей. Глибокі емоційні переживання викликає використання на заняттях, розвагах та в іграх ляльок в українських національних костюмах. Добре впливає на емоційний стан малля, формує настанову на мовленнєву діяльність українською мовою вихователька та самі діти, вдягнені в український народний костюм або його елементи (вишиванку, плахту, хустинку, вінок).

Використання емоційних позитивних стимулів у навчанні дошкільників української мови передбачає використання багатоманітного репертуару ігор - дидактичних, хороводних, народних, рухливих, ігор-драматизацій, театралізованих, а також комунікативно-мовленнєвих вправ та ігрових ситуацій, сюрпризних моментів, змагальних прийомів та ігрових дій. Широке застосування ігор продиктоване психологічним поняттям провідної діяльності. Сутність, зміст і характеристику провідної діяльності дав О. Леонт'єв. Це така діяльність, "у зв'язку з розвитком якої відбуваються найважливіші зміни у психіці дитини і в середині якої розвиваються психічні процеси, які готують перехід дитини до нового вищого ступеня її розвитку [3, 73]. У провідній діяльності, довів Д. Ельконін, зароджуються і виникають нові види діяльності. У складній системі взаємодії діяльностей пріоритетними в розвитку дітей виступають пізнавальна, ігрова, мовленнєва і комунікативна, оскільки вони супроводжують усі інші види діяльності дитини. На думку психологів (Л. Виготський, О. Запорожець, В. Котирло, О. Леонт'єв, Д. Ельконін), серед пріоритетних діяльностей виокремлюється стрижньова, що взаємопов'язує всі інші діяльності. У дошкільному віці такою є ігрова діяльність, яка визначає функції, зміст і засоби спілкування дитини з довкіллям.

Варто відзначити, що гра є інтерактивною діяльністю, оскільки для того, щоб грати, потрібно взаємодіяти з предметами та суб'єктами гри. Взаємодія в грі відбувається в мовленнєвій формі. Таким

чином, мовлення завжди входить до будь-якої діяльності, до ігрової, в тому числі (О. Леонт'єв, К. Менг). На взаємозв'язок ігрової, комунікативної та мовленнєвої діяльностей вказують вчені М. Аріян, А. Богуш, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн. Такий зв'язок цих видів діяльностей дозволив дійти висновку про наявність у числі провідної в дошкільному віці ще однієї діяльності - спілкування (Б. Анан'єв, О. Бодальов, Д. Ельконін, М. Лісіна, Р. Максимова, Т. Федорова та ін.). За М. Лісіною, провідним засобом комунікації впродовж дошкільного віку виступає мовлення, яке перебуває у складних взаємовідносинах з іншими видами діяльності і зумовлює їх розвиток і становлення. Виникнення нових видів діяльності і нових відносин з однолітками і дорослими призводить до подальшої диференціації функцій і форм мовлення. У ході гри конкретні ігрові дії спонукають мовленнєву активність дошкільників і водночас спрямовують розвиток гри. У грі розвивається вміння дитини переносити функції, способи дії з одного предмета на інший, що має вирішальне значення для розвитку наочно-образного мислення і зв'язного мовлення. Дитина словом позначає свої дії, осмислюючи їх, за допомогою слова виражає свої почуття і думки. У грі між дітьми встановлюється надзвичайно насичений зв'язок, що дозволяє їм "вийти" за межі конкретної ігрової ситуації. Гра, вважають А. Богуш і Н. Луцан, - це "перехідна ланка між повною залежністю мовлення від речей і предметних дій та свободою слова. Саме у "звільненні слова" полягає значення гри з однолітками для мовленнєвого розвитку дітей" [1, 21].

Величезна роль у розвитку мовлення дитини належить творчим іграм (Л. Артемова, Д. Ельконін, О. Запорожець, Б. Крафт, О. Леонт'єв, М. Лісіна). У творчих іграх виконання ігрової ролі спонукає диференціацію функцій і форм мовлення. Рольові ігри сприяють становленню і розвитку регульовальної і планувальної функцій мовлення та появи і розвитку нових форм мовлення, стимулюється розвиток діалогу і монологу.

Використання ігор у навчанні відповідає психологічним потребам дітей цього віку, створює оптимальні умови для формування багатьох психічних процесів, у тому числі, й мовлення. Ігрова діяльність дозволяє створювати життєві ситуації, які стимулюють мовленнєву активність і мовленнєве спілкування дітей. Ідеї використання ігор для вирішення завдань навчання знайшли глибоке обґрунтування в психолого-педагогічних дослі-

дженнях Ш. Амонашвілі, Л. Артемової, А. Богуш, Д. Ельконіна, О. Леонт'єва, С. Новосолової, Ж. Піаже, О. Сорокіної, Є. Тихевої, В. Удальцової, О. Усової та ін. Передусім предметом дослідження став взаємозв'язок ігрової і комунікативно-мовленнєвої діяльності в дидактичних іграх (Л. Артемова, А. Гілева, В. Удальцова, Д. Узнадзе). Навчальне завдання в них втілюється за допомогою ігрових дій. Дитину ж гра приваблює можливістю виявити активність, виконати ігрові дії, отримати результат, виграти. Дидактична гра, таким чином, допомагає дітям навчатись у невимушеній, легкій для них формі.

Можливість навчати дітей шляхом активної, а головне, цікавої для них діяльності - відмінна особливість усіх ігор. Це спонукало вчених до виокремлення особливого виду дитячої діяльності - мовленнєво-ігрової, мета якої - розвивати мовлення, інтегруючи мовленнєву та ігрову діяльності. За визначенням А. Богуш, мовленнєво-ігрова діяльність - "це двокомпонентне утворення, в основі якого лежить розвиток дитячого мовлення засобами гри" [1, 24-25]. Якісними характеристиками мовленнєво-ігрової діяльності називаються доступність, довірливість, варіативність, виразність, емоційність, логічність, доречність. Мовленнєво-ігрова діяльність є складним педагогічним явищем, у якому виокремлюється кілька аспектів: психологічний (процес опосередкованого, суб'єктивного відображення фактів, явищ, предметів у конкретно-чуттєвих асоціативно пов'язаних уявленнях, реальних чи створених уявою у свідомості мовця у відповідності з ігровим завданням); лінгвістичний (процес використання у мовленнєвому спілкуванні ігрових ситуацій, що набувають образного потенціалу шляхом актуалізації їх значень, семантичного зрушення, внесення різноступеневих смислових, емоційно-естетичних нашарувань, що досягаються здебільшого на лексико-семантичному рівні); естетичний (свідомий творчий процес використання мовних одиниць, який стимулює передусім естетичне сприйняття ігрової діяльності, в якому раціональний та емоційний бік перебувають у єдності, зумовлюють один одного, сприяють формуванню переконань, моральних якостей та естетичних смаків мовця); лінгводидактичний (доречне використання дитиною в ігрових ситуаціях зв'язних висловлювань, які за допомогою певних естетичних властивостей впливають на емоційно-чуттєву сферу їхньої життєдіяльності).

Важливе місце у формуванні української мовленнєвої та комунікативної компетенції дітей посідає дидактична гра. Україномовні навички дітей закріплюються в дидактичних іграх з наочним матеріалом (іграшками, предметами, фото, картинками тощо) та в іграх на словесній основі. Кращими до застосування є дидактичні словесні ігри, спрямовані на розвиток розумової діяльності, самостійності й активності мислення. У них діти вчать діяти подумки з предметами і речами, які безпосередньо ними не сприймаються, оперувати з уявленнями про речі. У словесних іграх діти вирішують різноманітні мисленнєві і мовленнєві завдання: називати суттєві ознаки предметів, описувати річ або явище, відгадувати за описом, групувати за різними властивостями, ознаками, встановлювати логічні зв'язки, знаходити алогізми в судженнях тощо.

Серед дидактичних ігор окрему групу становлять словесні ігри з мовленнєвими завданнями. Це ігри, змістом яких виступає мовленнєве висловлювання; засобом реалізації ігрової дії та ігрового задуму є слово; результатом гри є породження нового висловлювання – тексту (фрази, речення, судження, розповіді). У словесних іграх реалізується важливий методологічний принцип єдності мови, мислення і мовлення. У них можна змоделювати природне невимушене міжособистісне спілкування дітей, у якому діти легко засвоюють і відтворюють у мовленнєвій формі свої знання. У грі процеси мовлення і мислення протікають активніше, труднощі розумової праці дитина долає без зусиль, не помічаючи, що її навчають. Ця група ігор розв'язує мисленнєві та мовленнєві завдання, пов'язані з вихованням звукової культури мовлення, формуванням граматичної правильності мовлення, збагаченням, уточненням і активізацією словника, розвитком діалогічного і монологічного мовлення, ігри комунікативної спрямованості мовлення, на розвиток міжособистісного спілкування.

Значна роль у навчанні української мови відводиться ігровим мовленнєвим ситуаціям. Мовленнєва ситуація розглядається як "ситуація мовлення, ситуаційний контекст мовленнєвої взаємодії; набір характеристик ситуаційного контексту релевантних (значущих) для мовленнєвої поведінки учасників мовленнєвої дії, що впливають на вибір ними мовленнєвих стратегій, прийомів, засобів" [5, 191]. Мовленнєва ситуація – це динамічна система взаємовідносин мовців, яка базується на відтворенні об'єктів і подій зовнішнього світу, породжує потребу до цілес-

прямованої діяльності у вирішенні мовленнєво-мисленнєвих завдань і живить цю діяльність. Навчальні мовленнєві ситуації виступають ефективним засобом розвитку мовних, мовленнєвих і комунікативних навичок, тому що ставлять дітей в умови, близькі до реального мовленнєвого спілкування, активізують увесь арсенал засвоєних мовних засобів для вирішення немовних, комунікативних завдань, розвивають мислення і уяву дітей. Навчальні мовленнєві ситуації поділяють на умовно-реальні і уявні (В. Скалкін). Умовно-реальні ситуації будуються за обставинами, які відтворюються наочними або технічними засобами, уявні – на основі уяви. Такі мовленнєві ситуації, здебільшого, мають ігровий характер. Так, Е. Палихата ігрові мовленнєві ситуації класифікує на рольові ігри на основі ілюстрації; інсценування на основі готових текстів; навчальні (реальні, уявлені) ситуації.

Цікавим, динамічним методом формування мовленнєвих навичок виступає ігрова мовленнєва вправа. Ігрові мовленнєві вправи – це мовленнєві вправи, які передбачають ігрову мовленнєву дію з використанням мовного матеріалу. Мовленнєві вправи розуміють у лінгводидактиці як вправи у природній комунікації у різних видах мовленнєвої діяльності (Н. Гез, М. Ляховський, А. Миролюбов та ін.). Важливою особливістю мовленнєвих вправ виступає їх наближеність до реального спілкування.

На нашу думку, ігрові мовленнєві ситуації – це спеціально створені з навчальною метою ігрові (умовно-реальні або уявні) обставини, що стимулюють і активізують комунікативно-мовленнєву діяльність дітей за допомогою заданих параметрів взаємодії (обставини, предмет мовлення, мета і учасники взаємодії), результатом якої стають самостійні творчі мовленнєві висловлювання різних рівнів, форм і жанрів.

Під системою вправ розуміють організацію взаємопов'язаних навчальних дій, розмішених у порядку зростання мовленнєвих або операційних труднощів з урахуванням послідовності становлення мовленнєвих умінь, навичок і характеру актів мовлення. За критерієм спрямування навчальної дії на отримання або передавання інформації в системі вправ виокремлюють рецептивні, репродуктивні і продуктивні. У рецептивних вправах вербальна інформація сприймається через слуховий і зоровий канали, у репродуктивних – інформація частково або повністю відтворюється, у продуктивних – самостійно породжуються висловлювання різних рівнів. За критерієм спря-

мування навчальної дії на засвоєння мови, що є основним засобом спілкування, вправи поділяються на мовні, умовно-мовленнєві і мовленнєві. Мовні вправи виконуються з мовним матеріалом поза мовленнєвою ситуацією, в них формуються навички вживання мовного засобу. Умовно-комунікативні вправи передбачають виконання мовленнєвих дій для виконання мовленнєвої задачі в ситуативних умовах. У цих вправах формуються первинні навички використання мовного засобу в мовленнєвій діяльності. Мовленнєві вправи розглядаються як спеціально організована форма спілкування, коли здійснюється акт мовленнєвої діяльності, в результаті яких формуються мовленнєві вміння.

У дошкільній лінгводидактиці вправи розглядаються як багаторазове використання дітьми певних мовленнєвих дій для вироблення та вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок. З метою розвитку звукової культури використовують тренувальні, імітаційні, артикуляційні вправи; для формування граматично правильного мовлення – композиційні й трансформаційні; з метою збагачення та активізації словника – підстановчі і словниково-логічні; для розвитку діалогічного мовлення – реплікові вправи, питально-відповідальні, умовні бесіди; для розвитку монологічних умінь – описові, репродуктивні, ситуативні, дискусивні, композиційні вправи; для розвитку комунікативних умінь – власне комунікативні вправи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богуш А. М.* Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. М. Богуш, Н. І. Луцан. – К. : Видав. Дім "Слово", 2008. – 256 с.
2. *Леонт'єв А. А.* Язык, речь, речевая деятельность : [монография] / А. А. Леонт'єв. – М. : Красанд, 2010. – 216 с.
3. *Леонт'єв А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонт'єв. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
4. *Леонт'єв А. Н.* Психологические вопросы формирования личности ребенка в дошкольном возрасте / А. Н. Леонт'єв // Дошкольное воспитание. – 1947. – № 9. – С. 3–10.
5. *Педагогическое речеведение: словарь-справочник* : [под ред. Т. А. Ладиженской и А. К. Михальской; сост. А. А. Князьков]. – М. : Флинта, 1998. – 312 с.